

MODERN TİCARİ YAŞAMDA MÜSİAD ÜYESİ GİRİŞİMCİLERİN İŞ AHLAKI: DENİZLİ ÖRNEĞİ

Anzavur DEMİRPOLAT¹
Sıtkı YILDIZ²

Öz: 1990'lı yıllara değin, Türkiye'de muhafazakar-dindar kesimler arasında herhangi bir burjuva sınıfı mevcut değildi. Aksine, 1980'li yıllara değin, esnaf ve "geleneksel tüccar"ın Türk toplumunun dini - muhafazakar kesimleri arasında, özellikle Orta Anadolu'nun geleneksel şehirlerinde temel ekonomik aktörler olduğu söylenebilir. 1990 yılından başlayarak, Türkiye'nin çevre bölgelerin de, özellikle Konya, Kayseri, Yozgat ve Gaziantep gibi şehirlerinde "Anadolu Kaplanları" ya da "Yeşil Sermaye" olarak nitelendirilen yeni bir dini burjuvazi ya da girişimci kesimi yükselmeye başladı. Sonrasında, bu gelişmelerin paralelinde, Türk ve Batılı akademisyenler arasında Türk toplumunda bu yeni yükselmeye başlayan dini burjuvazinin gelişiminde önemli olduğu düşünülen sosyo-ekonomik faktörlere yönelik yükselen bir ilgi ortaya çıktı. Daha önceki akademik çalışmaların büyük bir kısmı devlet ve büyük işadamları arasındaki ilişkinin niteliği üzerineydi. Yeni yükselen girişimcilerin dinsel kimliklerinin tersine bu işadamlarının çoğu seküler yönelimli bir işadamları derneğinin (TÜSİAD) üyesiydi. İslam, Kapitalizm ve iş ahlakı arasındaki ilişki sorunsalını tartıştıktan sonra, bu çalışma Denizli'deki muhafazakâr girişimcilerin geleneksel değerleri ile modern piyasa koşullarında gerçekleştirdikleri ekonomik aktiviteler arasındaki ilişkiyi ele almayı amaçlar. Diğer bir deyişle, bu çalışma, kendi muhafazakar değerleri ile modern ekonomik aktiviteleri arasında uyumluluğu nasıl ve hangi yollarla sağladıklarını değerlendirmeyi amaçlar. Bu saha çalışması, 2010 yılında çoğunun MÜSİAD üyesi olduğu Denizlili girişimcilere uygulanmıştır. Bu çalışmanın temel tezini şu şekilde ifade edebiliriz: muhafazakâr iş adamlarının çağdaş piyasa ekonomisinde başarılı olmalarının temel nedeni geleneksel-muhafazakâr değerleri modern rasyonel girişimcilik kültürüyle bütünleştirmeleridir.

Anahtar Sözcükler: Girişimcilik, Çalışma Ahlakı, Muhafazakâr İşadamları, İslam ve Kapitalizm.

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ademirpolat@gmail.com

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. sitkiyildiz@yahoo.com

Giriş: İslam, Kapitalizm ve İş Ahlakı

Sabri Ülgener (1991), Modern dönemlere yani, 19. yüzyıla gelinmesine rağmen Osmanlı-Türk toplumunda iktisadi ve toplumsal anlamda eksikliği duyulan en önemli şeyin “batılı” anlamda bir girişimci “ethos”unun ve zihniyetinin oluşmaması olduğunu belirtir. Ülgener, tüm çalışmalarında, Osmanlı-Türk toplumunda rasyonel bir iş ahlakının ve zihniyetinin gelişimini engelleyen sosyo-kültürel dinamikleri, tarihsel bir perspektifle ele almaya çalışır. On’a göre, bizde eksikliği duyulan şey, zenginlik ya da mala ve servete karşı duyulan isteksizlik ya da olumsuz bakış değildir. Batıdaki üretici sınıfların, yani esnaf ve küçük burjuvaziyi oluşturan kesimlerin tersine, Osmanlı-Türk toplumunda, düzenli ve disiplinli çalışmaya dayalı, kazancı ya da zenginliği normal geçim yollarından temin etmeye çalışan, tüketmekten ziyade tutumluluk üzerine temellendirilmiş bir iş ahlakı ve iktisat zihniyeti gelişmemiştir. Tam tersine, Ülgener göre, Osmanlı-Türk toplumunda, zenginlik daha çok irrasyonel yollardan elde edilmeye çalışılmış ve biriktirmekten ziyade feodal değerlere sahip üst sınıfların aşırı tüketime yönelik anlayışları (ağalık ve efendilik şuuru) üretici kesimler, yani esnaf ve tüccar başta olmak üzere diğer toplumsal gruplar arasında yer etmiştir. Şerif Mardin (1991, s. 218), Ülgener’in bu görüşünü destekler bir biçimde Osmanlı-Türk toplumunda orta-sınıfın oluşmama nedenini açıklarken “hane halkının” yani Osmanlı saray zümresinin tüketim alışkanlıklarının ve kültürünün diğer toplumsal zümreler, özellikle de memur kesimleri tarafından taklit edilmesinin en önemli faktörlerden biri olduğunu belirtir. Mardin’e göre 19. Yüzyıl Osmanlısında burjuvalaşabilecek ya da orta sınıf olabilecek tek toplumsal kesim her türlü savaş ve toplumsal olumsuzluklara rağmen düzenli olarak maaşlarını alan, Tanzimat sonrası yaratılan devlet bürokrasisi ve onun en önemli uzvu olan memur kesimleriydi. Ancak, dönemin getirdiği tüm zorluklara rağmen Devlet-i Aliyye’nin düzenli bir biçimde maaşlarını ödemediği bu toplumsal kesim, “tutumluluk” göstermek ve “iktisat yapmak” yerine saray kesimlerinde görülen aşırı tüketime dayalı yaşam tarzını kendi hane yapısında ve tüketim alışkanlıklarında sürdürme çabası içinde olmuştur.

Osmanlı-Türk toplumunda, 19. Yüzyılda bile varlığını ve izlerini sürdüren “Ortaçağlaşmış” bir dünyanın üst sınıflarının zihniyet biçiminin yansıması olan “ağalık” ve “efendilik şuuru”, esasında sadece Doğu toplumlarına has bir durum değildi. Tersine, hem Batılı Ortaçağın Feodal dünyasında hem de İslam ve diğer Doğu toplumlarında hâkim olan zihniyet biçimi, temel değer ve kıymetler düzenli çalışma, biriktirme ve bu günkü kapitalist toplumlarda görülen normal iktisadi yollardan geçimini temin etme istek ve çabasından oldukça uzaktı. Hirschman’ın belirttiği üzere Ortaçağ Batı toplumlarında hâkim olan değer ve zihniyet biçimi Ortaçağ şövalyelilik kültürünün yücelttiği ve onun bir parçası olan “şan ve onur uğruna mücadele etmek” anlayışıydı (Hirschman, 1997, s. 32). Gerçekte bu anlayış ticarete dâhil her türlü çalışma ve kazanç biçimlerine, özellikle de biriktirmeye ve tutumluluğa en uzak zihniyet biçimi ve yaşam tarzıydı. Ülgener (1991)’in vurguladığı “Ortaçağlaşma” süreciyle birlikte,

“fetalık”, yani “delikanlılık” ruhu ve zihniyeti, Osmanlı-Türk toplumunda, başta esnaf ve zanaatkârlar olmak üzere tüm üretici kesimlere sirayet etmiş ve hâkim bir değer biçimi olarak modern zamanlara değin varlığını sürdürmüştü. Bu noktada, sorulması gereken soru:

Ticaret, bankacılık ve buna benzer para kazanmaya yönelik uğraşlar; yüzyıllarca doymak bilmezlik, paragözlük ve açgözlülükle ilişkilendirilerek aşağılandıktan ve lanetlendikten sonra nasıl oldu da modern çağın bir noktasında namuslu işler durumuna geldiler? (Hirschman, 1997, s. 31).

Bu durum, yani öncesinde kınanan ve küçük görülen para kazanmaya yönelik işlerin daha sonraları sadece meşrulaşmakla kalmayıp, kişilerin yaşamlarında “düzenli çalışma ve bir kâr çabası” biçiminde hayati ve merkezi bir öneme sahip olmasını ve diğer tüm toplumsal ilişkileri önceler bir hale gelmesini Weber, Batıda yükselen “Püriten” değerlerle açıklamaya çalışmıştır (Kalberg, 2011, s. 9). Bilindiği üzere Weber, başta “Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhunu” olmak üzere diğer tüm çalışmalarında, Batıda rasyonel bir kapitalizmin doğuşunda diğer faktörlerin yanında dini değerlerin, yani “püriten” değerlerin oynamış olduğu rolü ve katkısını göstermeye çalışır. Çünkü Weber’e göre, nihai noktada, ne “rasyonel daimi işletme” nede “rasyonel hesaplama, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukuk,” Batı’da “rasyonel bir kapitalizmin” gelişmesi için yeter şartlar olarak görülemez. Ona göre, bu sayılan faktörlerin yanında “rasyonel ruha, genel olarak yaşamın düzenlenişinin (conduct) rasyonelleşmesine ve rasyonel bir iktisat ahlakı”na (Weber, 1961, s. 260) ihtiyaç vardır. Weber’in bu görüşünü Kalberg (2011, s. 9) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*’na yazdığı girişte şu şekilde açıklar: “PE’de, Weber,...modern iş ahlakı ve maddi başarıya yönelimin en önemli kaynaklarından birinin...dinsel alandan kaynaklandığını, yani on altıncı ve on yedinci yüzyılda Calvinist, Methodist, Baptist [ve diğer Protestan mezheplerin] formüle ettiği “Protestan ahlakından” kaynaklandığını ileri sürmüştür. Weber’in Protestan ahlakı ve modern iş ahlakı arasında yapışmış olduğu bu ilişkilendirme kendi döneminde ve sonrasında çokça tartışılan sosyal bilim sorunsallarından biri olmuştur.

Max Weber’in “püriten” değerler ve Batıda Kapitalizm gelişimi üzerine yapmış olduğu *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı çalışmasından sonra, Batı-dışı toplumlarda, özellikle Latin Amerika, Ortadoğu ve Doğu Asya’daki toplumların iktisadi geri kalmışlığını ve Batılı anlamda rasyonel bir “iş ahlakı”nın bu toplumlardaki girişimci kesimler arasında var olup olmadığını araştırmaya yönelik ortaya konan çalışmaların 1940 sonrası dönemde hızla artmaya başladığını görmekteyiz. Bağımlılık Kuramı ve Dünya Sistemi Yaklaşımının tersine, McClelland, Inkeless, Lipset ve Bellah gibi klasik Modernleşme kuramının üyeleri, soruna ilişkin ya da “Üçüncü Dünya problemlerinin nedenleri”ne ilişkin çözümlerinde “geleneksek kültür, kazançlı yatırımların yokluğu ve Üçüncü Dünya’da başarı motivasyonunun olmayışı gibi özelliklere işaret eden içsel açıklamada” (So, 1990, s. 108) bulunurlar. Bir başka deyişle, Gelişme yazını, geri kalmışlık ve Batılı anlamda

rasyonel bir iş ahlakının ve girişimcilik kültürünün Üçüncü Dünya ülkelerinde oluşmamasını, daha çok bu toplumların ‘içsel faktörlerine,’ yani bu toplumlara özgü kültürel değerleri ve dinsel inanç biçimlerini merkeze alarak açıklamaya çalışırlar (Harrison, 1988, s. 30). Berger (1991, s. 21)’in ifadesiyle; “...Talcott Parsons ve Neil Smelser, Fred W. Riggs, ve Everett Hagen rol beklentilerinin ve değer ve normların genel olarak girişimciliği meşrulaştırıcı sosyal iklimin oluşumundaki etkisi hakkında yazarlar”. Örneğin Bellah Tokugawa dönemi üzerine yapmış olduğu çalışmasında Japonya’daki iktisadi gelişmeleri, bu toplumda Batılı “Püriten” değerlere koşut ve paralel değerlerin var olup olmaması ile açıklamaya çalışmıştır:

Bellah, Weber’in araştırma yolunu izleyerek, Japonya örneğinde, dinsel faktörün dahlinin olup olmadığını anlamaya çalışır. Diğer bir deyişle, modern Japon endüstri toplumunun yükselişine neden olan Japon dininde protestan ahlakına bir fonsiyonel benze[lik] var mıdır? (So, 1990, s. 44).

Bellah gibi Hershlag’da Orta Doğu toplumlarının ekonomik yapıları üzerine yapmış olduğu çalışmasında, *The Economic Structure Of The Middle East*, “içselci” bir yaklaşımı benimseyerek “diğer gelişmekte olan bölgelerin çoğunda olduğu üzere, Orta Doğulu Girişimciliğin iki temel noktadan yetersiz olduğunu” belirtir. Ona göre bu iki nokta: “1) kaynaklar açısından ve risk alabilen girişimciler açısından oldukça yoksun olması ve 2) girişimcilerin kötü ünlenmiş ufuk darlığına” sahip olmalarıdır. Hershlag, Orta Doğu toplumlarında yaygın iktisadi tutumun her türlü hesaplama, analiz ve uzun dönemli planlamadan uzak olduğunu; tam tersine, girişimcilerin risk almaktan uzak kısa dönemli büyük kar sağlayan iktisadi faaliyetleri tercih ettiklerini söyler (Hershlag, 1974, s. 34).

Yukarıda örneklerini verdiğimiz Modernleşmeci yaklaşımlar, Bağımlılık Okulu ve Dünya-Sistemi Yaklaşımının tersine, Batı-dışı toplumların iktisadi anlamda geri kalmışlığını hiçbir şekilde dışsal faktörlerle ilişkilendirmeye, özellikle Batı’da 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve zamanla uluslararası bir nitelik kazanan Kapitalizmin bu toplumlarda oluşturduğu “bağımlılık” ve “sömürü ilişkisini” analizlerinde göz önünde bulundurmaya çalışmazlar. Ancak 1940’lı yıllardan sonra ivme kazanan ve “... toplumları anlamada, aralarındaki farklılıkları analizde, ve onların ekonomik ve politik gelişmelerinde önemli bir unsur olarak kültüre daha fazla öncelik veren” bu yaklaşım 1970’li yıllarda büyük ölçüde önemini yitirmiştir (Huntington, 2000, s. XIII). Aynı yıllarda, yani 1970’li yıllarda yükselişe geçen Bağımlılık Okulu ve Dünya Sistemi Yaklaşımları ise Modernleşme Teorilerinin tersine, başta Latin Amerika olmak üzere birçok Üçüncü Dünya ülkesinin iktisadi geri kalmışlığını ve bu toplumlarda Batılı anlamda bir kapitalist girişimci kültürünün gelişmeyişi *dışsal faktörlere* daha fazla öncelik vererek açıklamaya çalışırlar: “Tersine, klasik bağımlılık bakış açısı, Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlığının şekillenmesinde sömürgecilik ve yeni sömürgeciliğin oynadığı rolü vurgularken dışsal bir açıklama önerir” (So, 1990, s. 108).

Weber öncesi dönemde, Ernest Renan ve Cromer gibi ilk dönem oryantalistleri, İslam dünyasının Batı karşısında başta bilim ve felsefe olmak üzere diğer tüm

sosyo-kültürel alanlardaki görece geri kalmışlığını büyük ölçüde İslam toplumlarının içsel dinamiklerini merkeze alarak açıklamaya çalıştılar. İlk dönem oryantalistlerine göre, Batı ile karşılaştırıldığında, İslam dünyasının geri kalmışlığı büyük ölçüde İslam'ın vazettiği temel değerlerle ilişkilidir; zira onlara göre, bizzat İslam'ın vazettiği temel değerler, İslam dünyasında “özgür araştırmaya” karşı ve engelleyici bir tutumun gelişimine sebebiyet vermişlerdir. Bu yüzden, tarihsel süreçte, İslam dünyasında ortaya çıkan tüm bilim ve felsefe alanındaki gelişmeler büyük ölçüde Yunan ve Pers kültürünün katkılarıyla gerçekleşmiştir (Kuran, 1997, s. 50).

İslam'la ilgili okumalarını büyük ölçüde ilk dönem Oryantalistlerin, özellikle “Carl Heinrich Becker, Julius Wallhausen, İgnaz Goldziher ve Joseph Kohler” (Schluchter, 1996, s. 111) gibi Alman Şarkiyatçıların çalışmaları üzerinden yapan Weber, İslam dünyasında batılı tarzda rasyonel bir çalışma ahlakının gelişmesini, İslam dinini ortaya çıkışı ve ilk dönem vazettiği değerlerle ilişkilendirilemeyeceği görüşündendir; zira, Weber İslam'ı, Eisentadt (1999, s. 282)'ın ifadesiyle, “insan davranışının rasyonalizasyonu için çok güçlü bir potansiyele sahip olan en saf monoteist ve evrenselci din” olarak görmekteydi. Ayrıca Weber (1978, s. 444), Mekke döneminde, Hz. Muhammed'in daha çok “dindar bir zengin topluluğa önderlik” etmiş olduğunu belirtir. Ancak, Weber açısından sorun daha çok Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesiyle başlar; zira bu yeni dönemde dinin yöneldiği ve çağrıda bulunduğu temel toplumsal kesimler değişmiştir: tüccarların yerini savaşçı kesimler, yani bedevi Arap kabileleri almıştır. Böylece, İslam dini ilk Mekke dönemindeki monoteistik, etik ve rasyonel özelliğini yitirerek savaşçı Arap kabilelerin ahlak ve dindarlık biçimine dönüşerek, “savaşçı ahlakı” haline gelmiştir. Ayrıca, Weber'e göre, İslam dinin monoteistik, etik ve rasyonel karakterini kaybetmesinde etkili olmuş diğer sosyo-kültürel faktörlerden biriside, Ortaçağ boyunca, İslam'ın temel taşıyıcısı haline gelmiş şehirli unsurlar, yani esnaf ve küçük burjuvaziye oluşturan kesimler arasında yer etmiş olan dindarlık biçimi, yani, büyük ölçüde Orta Doğu'nun ve Doğunun kadim öğretilerinden, özellikle Hinduizm'den etkilenmiş olan heterodoks ve öbür dünyacı özellikler taşıyan tasavvuf anlayışıdır. Weber Medine dönemi ve sonrasında, özellikle İslam Ortaçağında dinin toplumsal taşıyıcıları haline gelen kesimleri ve şehirli gruplarda yer etmiş olan dindarlık biçimini şu şekilde açıklar:

İlk döneminde İslamiyet, dünyayı-fetheden savaşçıların dini ve disipline edilmiş mücahitlerin şövalye örgütüydü. Onların tek eksiği, Haçlı Seferleri devrindeki Hıristiyan benzerlerinde görülen cinsel riyazetti. Fakat İslami Orta Çağ döneminde tefekkürü ve mistik Sufilik de halktan gelen ifrat ustaları sayesinde en az bu mertebeye yükseldi. Hıristiyan Tertiaryenler'inkine benzeyen ancak daha fazla evrensel hale gelmiş küçük burjuva kardeşlikleri Sufizimden neşet etti (Weber, 1946, s. 269).

Modern dönemlere değin İslam dinin temel toplumsal taşıyıcısı olmuş bu şehirli unsurların yanında, Weber, “keyfiliğin” esas olduğu politik yapının, yani patrimonyal devlet geleneğinin, İslam dünyasında rasyonel hukuku ve otonom

şehirlerin doğuşunu yanında “kapitalist ruhun” ve sermaye birikimin oluşumunu da engellediği görüşündedir. Çünkü ticaret sermayesine ve finans sermayesine sahip olan kesimler ne birikimlerini koruyacak her hangi bir güvenceye sahip oldular nede sermaye birikimlerini üretime ve endüstriyel sermayeye dönüştürebildiler. Tersine, bu kesimler ellerindeki iktisadi birikimleri zorunlu olarak iktisat dışı alanlara, özellikle vakıflara yönlendirdiler (Turner, 1974, s. 122-124).

Max Weber’in aksine, İslam’ı “Judeo-Christian” geleneğinin bir parçası olarak gören Rodinson (1978)’a göre, Weber’in ‘kapitalizmin ruhu’ olarak nitelendirdiği ‘ethos’u ve kapitalist toplumlara özgü sınıfsal yapıyı İslam’ın ilk yayılmaya başladığı dönemlerde ve sonrasında, özellikle tüccar ve üretici kesimler arasında görmek mümkündür. Rodinson, İslam Ortaçağında, Weber ve Marx’ın Kapitalizme geçişin ön koşulu olarak gördükleri sermaye biçimlerinin, yani finans ve ticaret sermayesinin hayli gelişmiş düzeyde var olduğunu belirtir. Hatta O, İslam dünyasındaki üretici kesimlerin, yani esnaf ve zanaatkârın en az batılı muadilleri kadar rasyonel bir zihniyet ve üretim anlayışına sahip olduklarını göstermeye çalışır. Ancak, İslam dünyası Batı tarzı rasyonel kapitalizmin gelişimi için her türlü uygun ekonomik şartlara sahip olmasına rağmen iki temel dışsal faktör yüzünden bu süreci tamamlayamamıştır. Bu iki dışsal faktör: Moğol istilasının beraberinde getirdiği yıkım ve 16. yüzyıldan itibaren Batıda yükselmeye başlayan kapitalizmin İslam dünyası da dahil olmak üzere diğer tüm coğrafyaları iktisadi ve politik olarak belirlemeye başlamasıdır. Böylece, İslam dünyasında var olan iktisadi potansiyel ve gelişim süreci akamete uğramıştır.

Rodinson’un Weber’e yönelttiği eleştiriler ve İslam hakkındaki açıklamaları, başta Ülgener olmak üzere birçok Batılı ve Doğulu uzmanlar tarafından bazen zımnî ve bazen de açık bir biçimde dile getirildi. Weber’in İslam üzerine tezlerini eleştirenler genellikle İslam dünyasında kapitalist yapıların ve girişimcilik kültürünün oluşmayışının ne İslam’ın vazettiği değerlerle ne de İslam’ın yayılış döneminde dinin temel taşıyıcısı olmuş kesimlerle ilişkilendirilemeyeceğini ileri sürdüler. Ülgener (1981) ve Turner (1974) gibi düşünürlere göre, Mekke döneminden itibaren İslam’ın “iktisat ahlakı”nın belirleyicisi olmuş olan temel toplumsal kesimler büyük ölçüde tüccarlardan oluşmaktaydı. Hatta Ülgener (1984, s. 121) Peygamberin Medine’deki iktisadi uygulamalarının müdahalecilikten ziyade “serbesti”lik esasına dayandığını göstermeye çalışır.

Diğer taraftan, Ülgener (1981), Fazlurrahman (1976), Goitein (1968) gibi düşünürler, İslam dünyasında Rasyonel bir kapitalizmin gelişmemesinin tarihsel nedenlerini açıklarken büyük ölçüde Weberci bir tutum sergilemişlerdir: yaygın kanaat, modern dönemlere değin, İslam dünyasında, başta esnaf ve küçük burjuvazi olmak üzere şehirli gruplar arasında batını ve heteredoks Sufi anlayışların yer etmesi, İslam’ı etik, monoteist ve rasyonel özünden uzaklaştırmıştır. Ülgener bu durumu “Ortaçağlaşma” ve “esnaflaşma” olarak nitelendirmiştir. Goitein (1968, s. 219-220)’e göre, İslam dünyasında tüccar-

ulema kesimi zenginliğe olumlu değerler atfederken genellikle toplumsal tabakanın alt kesiminde yer alan Sûfîler daha çok dünyayı reddedici ve dünya nimetlerine karşı mesafeli yani, riyazetçi bir tutum içerisinde olmuşlardır. Goitein gibi Rahman (1976, s. 10)'da, problemin İslam dünyasında tarihsel olarak oluşmuş olan ikircikli tutumdan kaynaklandığını göstermeye çalışır. Ona göre, Ortaçağa değin Müslümanların hayatlarında ne zenginlik ne de kazanç olumsuz bir değere sahipti; Ancak, İslam Ortaçağında yükselen öbür dünyacı ve zühtçü İslam anlayışı, İslam'ın özüyle bağdaşmayan bir biçimde, dünyaya ve dünyevi kazançlara karşı olumsuz bir tutum sergiledi. Rahman gibi Ülgener (1981, s. 83-84)'de, İslam tarihinde, çalışma, kazanç ve zenginliğe karşı ikircikli bir tutumun sergilendiğini, hatta bu ikircikli tutumun Sufî kesimler arasında bile görülebileceğini göstermeye çalışır. O'na göre, Melâmet ehli ve Melâmeti neşeye sahip Sufî üstatları (virtuosus) adeta İslam dünyasının ilk püritenleridir. Ancak, geniş halk tabakalarına ve esnaf kesimlerine inildikçe durum değişir: Bu kesimlerde yer etmiş olan dindarlık biçimi ve “iktisat zihniyeti” her türlü rasyonel kazanç biçimlerine, çalışmaya ve zenginliğe mesafeli duran, hatta olumsuz bakan, kadim Hint ve Ortadoğu kültürlerinden, özellikle Neo-Platonizm'den etkilenmiş batini tasavvuf anlayışıdır. Dahası, Atlantik ekonomisinin doğuşu ve İslam dünyasında, özellikle Akdeniz havzasında yarattığı olumsuz iktisadi etkiler Osmanlı'da tüccar kesimlerinin iktisadi faaliyet alanlarının daralmasına ve böylece “esnaflaşma”sına neden olmuştur. Batıdaki sürecin tersine, bizde çalışma ve kazanca dayalı yollardan zenginleşme anlayışı ve isteği terk edilerek irrasyonel ve iktisadi olmayan yollardan servet, mal ve mülk edinme arayışları yaygınlık kazanmıştır (Ülgener, 1991, s. 24-25).

Yukarıda belirttiğimiz Rodinson'cu yaklaşımın, 90'lı yıllarda, İslam dünyasında konuya ilişkin ortaya konan akademik çalışmalarda da hakim bir söylem olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Alatas (1991, s. 251)'a göre, Weber'in “püriten” değerler olarak saydığı “direkt olarak Tanrı'ya karşı sorumlu olma, uğraşında samimiyet, çok çalışma, tutumluluk, gündelik yaşamda zamanın metodik bir düzenlenişi, rasyonel hesaplama” gibi değerlerin tümü İslam ahlakında güçlü bir biçimde vazedilmiştir. Dahası, Malezya'da Müslümanlar, Protestanlar gibi, iktisadi hayattaki başarılarını Tanrı'nın rızasının ve lütfunun kendi üzerlerindeki bir göstergesi olarak yorumlarlar. Benzer bir biçimde, Mutlu (1990, s. 99-104) Kuran'ın vazettiği değerlerle Protestan ahlakı arasında “bireysellik, çok çalışma, yatırım ve tasarruf ve rasyonellik” açısından tam bir benzerlik olduğunu belirtir. Malezya'daki Müslüman girişimciler örneğinden yola çıkarak İslam ve Gelişme sorununu irdeleyen Özcan (1995, s. 19)'a göre de İslam dünyasının geri kalmışlığı sorunu İslam dininin sunduğu değerlerle ilişkili değildir; tersine, sorunun kökeninde Müslümanların ‘...İslam'ı yorumlama biçim’i yatmaktadır.

1. Türkiye’de Müsiad Üyesi Yeni Girişimci Kesimlerin Yükselişi

19. Yüzyıla değin, İslam dünyasında içsel dinamikler sonucu ortaya çıkmış bir iktisadi dönüşümden ve bağımsız bir burjuva sınıfını gelişiminden

bahsedemeyiz. Başta Osmanlı olmak üzere, İslam dünyasında kapitalist yapıların ve girişimci kesimlerin ortaya çıkışı, Wallerstein’cı anlamda, büyük ölçüde bu coğrafyaların Kapitalist dünya ekonomisine eklenme süreciyle yakından alakalıdır. Ancak, Keyder (1989)’in gösterdiği üzere, bu süreçte ortaya çıkan burjuvazi ya da girişimci kesim daha çok uluslararası sermayeye aracılık eden gayrimüslim ahali arasında yükselmeye başlayan ticaret burjuvazisiydi. Cumhuriyetin hemen öncesi ve sonrasında Osmanlı-Türk toplumunda boy göstermeye başlayan yerli burjuvazi ise daha çok devlet destekli, özellikle İttihat ve Terakki Partisi kökenli devlet bürokratlarının “milli burjuvazi” yaratma politikalarının bir sonucuydu. Cumhuriyet’in Batılılaşma politikalarını ve Cumhuriyet döneminin “laiklik” anlayışını benimsemiş olan yerli burjuvazi hem değerler açısından hem de izledikleri ekonomik model bakımından daha çok Avrupa’ya, özellikle burjuvazinin devlet desteğiyle geliştiği Alman modeline daha yakındı. Buğra (1998, s. 523)’nın belirttiği üzere, Türkiye’de 1950’li yıllarda gelişmeye başlayan Türk burjuvazisi, başta ekonomik olmak üzere tüm avantajlarını ve dezavantajlarını büyük ölçüde devletin kendileriyle kurmuş olduğu enformel ilişki biçimine borçluydu. TUSİAD etrafında örgütlenmiş ve büyük ölçüde Cumhuriyetin ideolojik yönelimleriyle örtüşen bu yerli burjuvazi, zaman zaman devletin kendileriyle kurmuş olduğu bu enformel ilişki biçiminin beraberinde getirdiği sıkıntılara, özellikle devletçi müdahalelere, karşı rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Demokrat Parti iktidarına değin, devletin ideolojik ekseninin dışında kalmış olan muhafazakâr kesimler bakıldığında, bu toplumsal kesimler arasında herhangi bir sermaye - finans, ticaret ve endüstriyel - biçimine sahip büyük sermayedarların oluşmadığını görürüz. Özal’lı yıllar ve sonrasında başta Konya, Kayseri, Antep ve Denizli gibi Orta Anadolu kentlerinde yeni bir burjuva sınıfı muhafazakar kesimler arasında yükselmeye başlayınca değin, bu kesimler arasında var olan ve Weberci anlamda Türkiye’deki dinin temel toplumsal taşıyıcısı olan toplumsal kesimler, genelde eski tabirle ‘bezirgân’ ya da ‘tacir’ olarak nitelendirilebileceğimiz küçük burjuvaziydi. Bezirgân ya da tacir olarak nitelendirdiğimiz bu kimseler hem iktisadi zihniyet, hem kazanç biçimleri ve devletle olan ilişkileri açısından dezavantajlı konumdaydılar; zira hem dünya görüşü hem de iktisadi zihniyet açısından büyük ölçüde Ülger’in tasvir etmeye çalıştığı geleneksel “iktisat zihniyeti”nin modern zamanlardaki temsilcileri/taşıyıcıları durumundaydılar. Ticaret ve finans sermayesi açısından oldukça yetersiz konumda olan bu muhafazakâr ‘bezirgan’ ya da ‘tacir’ olarak nitelendiğimiz kimseler arasında, 1980’li yıllara değin, ciddi bir kapitalistleşme ya da iktisadi dönüşüm süreci yaşanmadı. Muhafazakar kesimler arasında dönüşümün esas dinamiğini eğitim oluşturdu: 60’lı yıllardan itibaren, muhafazakar kesimler arasında mühendislik eğitimi almış ve zihniyet olarak büyük ölçüde devletin ‘kalkınmacı’ ideolojisini ve politikalarını benimsemiş yeni bir eğitilmiş sınıf yükseldi.

Aralarında Necmettin Erbakan ve Turgut Özal’ında bulunduğu bu eğitilmiş yeni sınıf, Cumhuriyet elitlerinin Batıcılık anlayış ve politikalarının tersine, Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra ivme kazanmaya başlayan ‘muhafazakâr

modernleşme'nin ilk öncüleri ve başlatıcıları oldular. Erbakan'ın 'Ağır sanayi hamlesi' söylemiyle 1990'lı yıllarda Anadolu'nun geleneksel şehirlerinde yükselmeye başlayan girişimci kesimlerin ve MÜSİAD üyelerinin sık sık dile getirdikleri 'Asya kaplanları' söylemi büyük ölçüde örtüşür. Özellikle mühendislik eğitimi almış bu yeni sınıf zaman içerisinde yetiştiği muhafazakâr-dindar kesimlerin yeni toplumsal taşıyıcıları haline gelmekle kalmadı aynı zamanda bu kesimleri başta siyaset olmak üzere diğer sosyo-ekonomik alanlara yönlendirdi.

Ancak, Türkiye'de "yeşil sermaye" ya da "Anadolu kaplanları" olarak isimlendirilen kesimlerinin gelişim süreci büyük ölçüde 1980 askeri darbesinden sonra Turgut Özal'ın başbakan olarak iktidara gelmesiyle başlar. Özal'ın liberal eğilimlerinin yanında, iktisadi alanda aşırı devletçi uygulamalardan kaynaklanan ekonomik sorunlar ister istemez bu dönemde liberal ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmıştır. Diğer taraftan, Özal döneminde Türkiye'de, özellikle orta Anadolu şehirlerinde yaşanan önemli süreçlerden birisi de, bu dönemde Anadolu'nun farklı şehirlerinde boy göstermeye başlayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin merkezdeki büyük ölçekli firmalardan daha dinamik ve daha desteklenebilir bir görünüm arz etmeleriydi. Buğra, Orta Anadolu kentlerinde ortaya çıkan bu yeni üretim sürecinin Türkiye'nin özgün koşullarının ya da kendi dinamiklerinin bir sonucu olarak görülemeyeceğini; zira, bu dönemde, küresel düzeyde de, "esnek üretim" yani, "büyük şirketler"ın üretimlerini kendi başlarına gerçekleştirmek yerine "üretimin farklı aşamalarını daha küçük ölçekli üretim birimlerine aktarma"ları genel bir süreç haline gelmişti. Bunun sonucunda, "büyük metropollerin yanında yerel sanayi odakları" gelişmeye başlamıştır (Buğra, 2010, s. 94-95). Özal'ın bu yeni sürece yapmış olduğu en önemli katkı; O, bir taraftan TUSİAD üyesi büyük sermayenin iktisadi girişimlerini desteklerken, diğer taraftan da, taşradaki Anadolu sermayesinin gelişiminin önünü açacak uygulamalara imza attı. Navaro-Yaşın (2002, s. 232)'e göre, Özal'ın "devletin ekonomisini, Anadolu'nun küçük şehirlerindeki dindarların şirketlerinin (özellikle onların) lehine... kullanmasındaki temel amaç... kaynakları Türk sermayesinin bu bölümüne de aktarmak, Müslüman kapitalistleri, işadamlarını ve küçük tüccarları da Batı merkezli kapitalizm ile daha sıkı bağları olan burjuva ile rekabete sokarak piyasayı canlandırmaktı." Dahası Özal, bu yeni gelişmeye başlayan muhafazakâr sermayeyi dış pazara, özellikle 1989'da SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Türk Cumhuriyetlerde oluşmaya başlayan yeni pazara yönlendirmeye çalıştı (Şen, 2001). Her ne kadar, 1990'lı yıllarda ve sonrasında, Anadolu'nun Kayseri, Konya, Karaman ve Gaziantep gibi geleneksel şehirlerinde yükselmeye başlayan bu çok ortaklı şirketler ve holdingler kuruluşlarını büyük ölçüde Avrupa'daki Türk işçilerinin sermaye birikimlerine borçlular da, gerçek gelişimlerini, öncelikle Özal'ın muhazakar girişimcilere verdiği desteğe ve O'nun öncülük ettiği liberalleşme politikalarına borçludurlar.

Ancak, göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta ise, Anadolu'daki ilk sanayileşme ve girişimcilik adımları 1970'ler sonrasında Erbakan'ın öncülüğünde Konya'da TÛMOSAN adı altında kurulan motor fabrikasıyla gerçekleşmiştir. Buğra (1998, s. 525)'nın da gösterdiği üzere, bu ilk girişimcilik çabalarında Erbakan'ın çok büyük katkısı olmuştur; zira 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız aday seçilen Erbakan, desteğini aldığı muhafazakâr kesimleri siyasetin yanında endüstriyel yatırımlara ve iktisadi faaliyetlere teşvik etmiştir. Esasında Erbakan ve etrafındaki bu yeni eğitimli "orta sınıf"ın içinde yer aldıkları muhafazakâr kesimleri farklı sosyo-ekonomik alanlara mobilize etmeleri tesadüfî değildir. Zira başta Erbakan olmak üzere bu yeni eğitimli "orta sınıf"ın en bariz özelliği, yukarıda da belirttiğimiz üzere, muhafazakâr görüşlerinin yanında almış oldukları mühendislik eğitimini sonucunda hem "mühendislik ideolojisi"ne hem de "ulusal kalkınmacılık" söylemine sahip olmalarıdır. İlerleyen süreçte, İslam ve "ulusal kalkınmacılık" arasında kurulan bu sentez, sadece bu yeni yükselen orta-sınıf mensupları arasında değil diğer muhafazakar eğilimli toplumsal kesimler ve sınıflar arasında da yer etmeye ve karşılık bulmaya başladı (Özcan ve Çokgezen, 2003, s. 2070). Denilebilir ki, bu yeni muhafazakâr "orta sınıf"ın zaman zaman dile getirdiği ve kendilerini TÛSİAD üyesi sermaye kesimlerinden farklılaştırmaya çalıştıkları söylemlerinin arka planında bu sentez yer almaktadır.

İdeolojik söylem açısından bakıldığında, Buğra (1998, s. 527)'nin da belirttiği üzere, TÛSİAD üyeleri daha çok Avrupa merkezli ve daha batıcı bir zihniyet ve tutumu benimsemişken, MÛSİAD üyesi dini sermaye kendilerinin izlemiş oldukları girişimcilik modelinin "Asya Kaplanları" tarafından uygulanan modele benzer bir model olduğunu sık sık dile getirmişlerdir. Yankaya (2014, s. 18)'ya göre MÛSİAD'ın en önemli fonksiyonlarından birisi bu yeni Müslüman girişimcileri "İslami bir iş ahlakı anlayışı etrafında" örgütlendirebilmesi ve bu sayede Müslüman işadamlarının, söylemsel düzeyde, kendilerini diğer seküler sermaye kesimlerinden, özellikle TÛSİAD üyesi iş adamlarından, ayırıştırabilecekleri bir simgesel araca sahip olmalarıdır. MÛSİAD'ın kendisinin ve üyelerinin sık sıkı dile getirdikleri "İslami iş ahlakı" ya da izledikleri girişimcilik modeli "Homo İslamicus" olarak nitelendirilir. "Homo İslamicus" modelinin, hem Batı kapitalizminin ortaya koyduğu anlayış ve uygulamalardan hem de geleneksel "esnaf İslamı" anlayışının sergilediği değer ve anlayışlardan farklı olduğunu ve şayet bu modele hayatiyet kazandırabildiklerinde hem Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınmasının sağlanacağını hem de Müslüman girişimcilerin iktisadi hayatta başarılı olabileceğini belirtirler. Bir dönem MÛSİAD'ın danışmanlığını yapmış olan Özel'in yazılarına ve MÛSİAD üyesi girişimcilerin söylemlerine bakıldığında, geleneksel iktisadi zihniyetin ve uygulamaların büyük ölçüde yadsındığını ve yerine daha "özcü" bir tarih anlayışının ortaya konduğunu görmekteyiz; İslam tarihi daha liberal bir biçimde okunarak İslam dünyasının içinde bulunduğu her türlü – sosyo-ekonomik – açmaz ve olumsuzluğun tarihsel yapı ve zihniyet biçimlerinden kaynaklandığını belirtilerek İslam'ın vazettiği değerler ve Peygamberin ortaya koyduğu

uygulamaların ne sermaye birikimini ne de zenginleşmeyi engellemediğini belirtirler. Hatta temel söylem, Peygamberin, Medine Pazarında uyguladığı iktisadi modelin, “Serbest Piyasa ekonomisi modeli” olduğudur (Özel, 1996, s. 40-41). Yine birçok yerde, Peygamber ve yakınındaki insanların hayatı “Homo İslamicus”un temsil ettiği ahlaklı girişimcilik örnekleriyle dolu olarak sunulur. Ancak, ticaret ve zenginliğe olumlu ve insan eylemine daha çok ahlakilik boyutu çerçevesinde yaklaşan bu anlayışın sonraki dönemlerde “bir lokma bir hırka” anlayışının Müslümanlar arasında yer etmesiyle önemini yitirmiş olduğu özellikle vurgulanmaya çalışılır.

Her ne kadar MÜSİAD üyeleri ve yeni muhafazakâr girişimciler “Homo İslamicus” söylemiyle kendilerini geleneksel tasavvufi dünya görüşünü büyük ölçüde yansıtan “esnaf İslami”ndan ve Batılı girişimcilik kültüründen uzaklaştırmaya çalışsalar da konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda muhafazakâr kesimler arasında yükselen bu yeni burjuvazinin gelişimi geleneksel yapılarla, özellikle Ahilik kurumu ve zihniyetiyle ilişkilendirilmeye, hatta modern Ahiler olarak sunulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Oysa, gerçekte işleyen süreç, muhafazakâr iş adamlarının geleneksel-muhafazakar değerlerinin, çağdaş piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir ortamda, modern rasyonel girişimcilik kültürüyle bütünleşmesidir.

2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın konusu, muhafazakâr değerlere sahip iş adamları/tüccarların sahip oldukları geleneksel değerler ile modern piyasa şartlarında yürütülen ekonomik faaliyetleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu çalışma özellikle MÜSİAD etrafında örgütlenen bu kesimi anlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın ana amacı, özellikle 1980’lerden sonra canlanan ve “Anadolu kaplanları” olarak isimlendirilen muhafazakâr iş adamlarının ekonomik faaliyetlerini nasıl ve hangi yöntemlerle yürüttüklerini anlamak ve analiz etmektir. “İş ahlakı” (business ethics) teriminin, “çalışma ve meslek ahlakını da içerme” sinden dolayı “bir toplumda işe ve çalışmaya karşı takınılan tutum ve davranışlar”ıda kapsadığı bilinmektedir (Murat, 2008, s. 70). Dolayısıyla, bu çalışmanın diğer bir amaç ise, iş adamlarının muhafazakâr değerler ile iş faaliyetlerini nasıl ve hangi yollarla bağdaştırdıkları ve bunları uyumlu hale getirip getirmediğini incelemektir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Teknikleri

Bu araştırmanın saha çalışması, köklü bir ekonomik geleneğe sahip olan Denizli ilinde Temmuz 2010 tarihinde sosyologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma tekniği olarak tamamı MÜSİAD üyesi iş adamı/iş işverenlerden oluşan 35 kişi ile yarı yapılandırılmış yüz yüze mülakat ve 40 kişi ile de 63 sorudan müteşekkil anket formu kullanılmıştır. Bu çalışmada daha çok anket verileri kullanılacaktır. Yorumlar yapılırken mülakat verilerinde faydalanılacaktır. Anket sorularının 55’i değerler ve yargılar üzerine, 8’i ise demografik ve ticari faaliyetler üzerinedir. Bu çalışmada tüm değerler yer almamaktadır. Örneklem seçiminde basit tesadüfi yöntem kullanılmış olup,

MÜSİAD Denizli Şube yöneticilerinin katkılarıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Bulgular, frekans tabloları yoluyla sunulmuş olup ilgili değişkenler arasında varyans analizleri yapılmış ve yorumlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Bulguları

2.2.1. Demografik Bilgiler ve Kimlik Algısı

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılara ait demografik bilgiler ve kendilerine uygun gördükleri kimlik algıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: *Katılımcıların Yaş Dağılımı*

	Sayı	Yüzde
25-29 yaş	12	30,0
30-39 yaş	8	20,0
40-49 yaş	10	25,0
50-59 yaş	7	17,5
60 yaş ve üzeri	3	7,5
Toplam	40	100,0

Katılımcıların yaş ortalaması 39,68 olup, dağılım 25 ile 71 yaş aralığındadır. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere araştırmaya katılanların daha çok orta yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Tablo 2: *Katılımcıların Eğitim Düzeyi*

	Sayı	Yüzde
İlkokul	5	12,5
Ortaokul	2	5,0
Lise	15	37,5
Üniversite	15	37,5
Yüksek Lisans veya Doktora	3	7,5
Toplam	40	100,0

Tablo 2'den katılımcıların ağırlıklı olarak lise ve üniversite mezunu oldukları anlaşılmaktadır.

Katılımcıların kendilerini daha çok hangi kimlikle tanımladıklarını gösteren dağılım ise aşağıdaki sunulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Kendilerine Uygun Gördükleri Kimlikler³

	Sayı	Yüzde
Müslüman	33	19,8
İnançlı	26	15,6
Muhafazakâr	21	12,6
Türk	21	12,6
Milliyetçi	18	10,8
Çağdaş	17	10,2
Demokrat	14	8,4
Cumhuriyetçi	8	4,8
Laik	6	3,6
Diğer	3	1,8
Toplam	167	100,0

Katılımcılar en yüksek oranlarda Müslüman, İnançlı, Muhafazakâr ve Türk kimliklerini en düşük oranlarda ise Laik ve Cumhuriyetçi kimliklerini kendilerine uygun kimlikler olarak görmektedir. Bilindiği üzere MÜSİAD üyesi girişimciler büyük ölçüde muhafazakâr/dini değerlere önem veren işadamlarından oluşmaktadır. Bu anlamda bu veriler şaşırtıcı değildir.

2.2.2. Ticaret Hayatına Başlama Üzerine Bulgular

Katılımcıların %60,5'i ticaretle ilgili her hangi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Daha çok geleneksel yöntemlerden aile işletmeciliği ve usta-çırak ilişkisi ile ticareti öğrendikleri tespit edilmiş olup, başta ihracat olmak üzere diğer modern ticari yöntemleri daha sonradan ve büyük ölçüde dernek vasıtasıyla öğrendikleri tespit edilmiştir. Nitekim katılımcıların %68'i kendisinden önce ailesinde ticaretle ilgilenenlerin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca %67 oranında bir katılımcı kitlesi de ailelerinde kendisinden başka kimselerin de halen ticari faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir. Özetle, araştırma grubuna dâhil olan girişimcilerin büyük oranda aile işletmeciliği faaliyetinde bulunduğu ve ticaret yapmayı bu sayede öğrendiği anlaşılmıştır.

2.2.3. Ticari Değerler Üzerine Bulgular

Ticari değerlere ilişkin bulgular; (a) dini değerler bağlı kalmak, (b) çok çalışmak, (c) zengin olmak ve (d) din-ticaret ilişkisi olmak üzere dört alt başlık halinde sunulmuştur. Bu dört başlık altında yer alan tüm değer yargıları ile katılımcıların yaşları ve eğitim düzeyleri arasında varyans analizi yapıldığında $P=0,05$ anlamlılık düzeyinde hiç bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Diğer bir ifadeyle; katılımcıların hem yaşları hem de eğitim düzeylerindeki farklılıklar,

³ Birden fazla kimlik seçimi yapıldığı için toplam sayı örneklem sayısından fazladır.

aşağıda yer alan tüm değer yargılarına bakış açılarında anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır.

Tablo 4: Dini Değerlere Bağlılık

	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Fikrim yok		Katılmıyorum		Hiç Katılmıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
İbadetleri düzenli olarak yerine getirmek gerekir.	31	77,5	9	22,5						
İbadetleri cemaatle birlikte yapmak etmek gerekir.	17	42,5	17	42,5	3	7,5	3	7,5		
İşe başlarken her sabah dua etmek gerekir.	26	65,0	12	30,0	1	2,5	1	2,5		
Gündelik yaşantıda israftan uzak durulmalıdır.	26	65,0	12	30,0	1	2,5	1	2,5		
İnsan mutlaka kendi dininden biriyle evlenmeli.	17	42,5	11	27,5	4	10,0	6	15,0	2	5,0
Dini yaşamak için bir cemaat içinde bulunmak gerekir/önemlidir.	14	35,0	8	20,0	10	25,0	5	12,5	3	7,5
Önemli dini günlerde insanlar bir araya gelmelidir.	21	52,5	18	45,0	1	2,5				
Cemaat içinde olmak insanları kötü işlerden alıkoyar.	15	37,5	20	50,0	2	5,0	1	2,5	2	5,0
Yaşadığım yerin/mekânın İnançlı insanlara yakın olması önemlidir.	17	42,5	18	45,0	2	5,0	3	7,5		
İnançlı insanlarla ticari ilişkilerimde dini değerlere uygun davranırım.	12	30,0	17	42,5	3	7,5	6	15,0	2	5,0
Bir cemaat içinde bulunmak iş başarısında etkilidir.	11	27,5	8	20,0	9	22,5	8	20,0	4	10,0
Denizli’de dini değerlerin ve maneviyatın artması gerekir.	17	42,5	17	42,5	3	7,5	2	5,0	1	2,5

Katılımcıların günlük yaşamlarında dini değerlere çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Hem bireysel ibadetlerin yapılması anlamında hem de sosyal yaşamda dinin referans kabul edilmesi gerektiği, büyük oranlarda kabul görmektedir. Mülakat sonuçlarına göre de “dini değerlerin bireyleri öbür dünyaya yönelttiği ve bu dünyadan uzaklaştırdığı” şeklindeki görüş katılımcılar tarafından çok fazla kabul edilmemiştir. Aksine dini değerlerin ekonomik yaşamda motive edici bir yönünün olduğu vurgulanmıştır.

Tablo 5: Çok Çalışmak Gerekir mi?

	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Fikrim yok		Katılmıyorum		Hiç Katılmıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Allah tembel insanları sevmez.	36	90,0	4	10						
Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmalıyız.	35	87,5	5	12,5						
Allah yolunda çok yardım yapabilmek için çok çalışmak gerekir.	20	50,0	19	47,5	1	2,5				
İnsan emeği ölçüsünde kazanır.	11	27,5	19	47,5	2	5,0	8	20,0		
Müslümanların tembel olması onların güçsüz olmasına neden olmuştur.	18	45,0	12	30,0	6	15,0	2	5,0	2	5,0
Ticaret günümüzün ne büyük cihazıdır.	11	27,5	16	40,0	8	20,0	4	10,0	1	2,5
Paranın dini imanı olmaz.	6	15,0	11	27,5	8	20,0	10	25,0	5	12,5

Çok çalışmak ve başarılı olmak gerektiği katılımcılar tarafından vurgulanmakta ve bunun dini temellerinin olduğu yargısı büyük ölçüde kabul edilmektedir. Örneğin “hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmalıyız” görüşüne destek vermeyen tek bir katılımcı bile bulunmamaktadır. Yine mülakat esnasında katılımcılar rızık ve çalışma arasındaki ilişkiyi açıklarken, rızıkın Allah’tan olduğuna inanmanın kesinlikle inançlı kimseleri tembelliğe sevk etmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. İslam dünyasının Batı’ya göre gelişmemiş olmasının bir nedeni olarak da çok çalışmamak olduğunu ifade eden çok sayıda katılımcı da olmuştur.

Tablo 6: İnançlı Bir İşadamı/Girişimci Zengin Olmalı mı?

	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Fikrim yok		Katılmıyorum		Hiç Katılmıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
İnsanın öbür dünyadaki kurtuluşu için çalışmak ve zenginlik önemlidir.	12	30,0	10	25,0	1	2,5	11	27,5	6	15,0
Zenginlik insanın Ahiretini kurtarır.	6	15,0	3	7,5	2	5,0	16	40,0	13	32,5
Dini daha iyi yaşamak için zengin olmak gerekir.	6	15,0	8	20,0	5	12,5	11	27,5	10	25,0
İnançlı insan dünyada en iyi nimetlere ve imkânlarla layık olan insandır.	10	25,0	16	40,0	5	12,5	8	20,0	1	2,5
Allah verdiği nimeti kulunun üzerinde görmek ister.	18	45,0	17	42,5	4	10,0	1	2,5		
Allah ilmi isteyene zenginliği ise istediğine verir.	28	70,0	8	20,0	2	5,0	2	5,0		
İnançlı insanlar sosyo-ekonomik olarak güçlü olmalıdır.	20	50,0	13	32,5	5	12,5	2	5,0		

Zenginliğin tek başına bir amaç olmadığı ancak Müslümanların güçlü olması için gerekli bir araç olduğu görüşü hâkimdir. Dini hayatı daha iyi yaşamak için zenginlik şart değildir. Mülakat sonuçlarına göre de “insanların dini bir hayat yaşamaları için zenginliğin önemli olduğu” görüşü büyük oranda kabul görmemektedir. Ancak, “inançlı bir kimse zengin olmak için çaba sarf etmeli mi?” şeklindeki soruya katılımcıların çoğunluğu olumlu cevap vermiştir. Katılımcılara göre, inançlı bir kimsenin zengin olması öncelikle ailesine ve sonrada çevresine daha faydalı olması anlamına gelir. Bu sayede dine çok daha fazla hizmet etmiş olur.

Tablo 7: Din ve Ticaret İlişkisi

	Tamamen Katılıyor		Katılıyor		Fikrim yok		Katılmıyorum		Hiç Katılmıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Bu dünyada yapılan her şeyin öteki dünyada bir karşılığı vardır.	30	75,0	8	20,0	2	5,0				
İnsanlara iş imkânı sunmak dini bir vecibedir.	12	30,0	13	32,5	9	22,5	5	12,5	1	2,5
Dini değerler insanı ticari hayatta başarılı kılar.	14	35,0	20	50,0	4	10,0	2	5,0		
İnançlı insan işinde başarılı olan insandır.	13	32,5	12	30,0	7	17,5	8	20,0		
İslam dünyası İslam ahlakını benimsedikçe ekonomik olarak ta güçlenecektir.	24	60,0	12	30,0	2	5,0	2	5,0		
Ticaret yapılan kişilerin dini değere sahip olması önemlidir.	9	22,5	16	40,0	5	12,5	9	22,5	1	2,5
İnançlı girişimcilere iş kurmada yardımcı olmak gerekir.	18	45,0	16	40,0	2	5,0	3	7,5	1	2,5
Ticaret yaptığım insanların inançlı olması önemlidir.	9	22,5	13	32,5	8	20,0	10	25,0		
İnançlı insan borcuna sadık olur.	22	55,0	12	30,0	2	5,0	3	7,5	1	2,5
İnançlı bir tüccar finans işlemlerini katılım bankacılığı yoluyla yerine getirmelidir.	12	30,0	7	17,5	10	25,0	6	15,0	5	12,5
Dinin yasakladığı (haram kıldığı) alanlarda iş yapılmaz	30	75,0	7	17,5	3	7,5				
Dinimden önce ben bir tüccarım/ girişimciyim.	1	2,5	3	7,5	7	17,5	7	17,5	22	55,0
Finansman ihtiyacını faizsiz bankacılık yoluyla karşılamak gerekir.	5	12,5	7	17,5	13	32,5	9	22,5	6	15,0
İnançlı insanlara ticari faaliyetlerde daha fazla kolaylık gösterilmelidir	10	25,0	16	40,0	6	15,0	7	17,5	1	2,5
İnançlı insanlarla ticari ilişkilerimde dini	12	30,0	17	42,5	3	7,5	6	15,0	2	5,0

değerlere uygun davranırım.										
İnançlı olmayan insanlarla ticaret yaparken dini değerlere ve ölçülere dikkat edilmese de olur.			2	5,0	5	12,5	19	47,5	14	35,0
Müslüman diğer Müslümandan faiz almamalıdır.	25	62,5	8	20,0	4	10,0	2	5,0	1	2,5
İnançlı olmayanlarla olan ticari ilişkilerde piyasanın kuralları geçerlidir.	7	17,5	4	10,0	8	20,0	17	42,5	4	10,0
İşletmemde istihdam ettiğim kişinin inançlı olmasını tercih ederim	13	32,5	18	45,0	3	7,5	6	15,0		
Müslümanların ekonomik geri kalmışlığının önemli bir nedeni de “bir lokma bir hırka” anlayışıdır..	11	27,5	10	25,0	10	25,0	7	17,5	2	5,0

Genel olarak katılımcılar dini değerler ile iktisadi başarı arasında dolaylı veya dolaysız olarak herhangi bir zıtlık görmemektedirler. İnançlı işadamlarının İslam ahlakına bağlılığının çok önemli olduğu ve ancak bu ahlak sayesinde daha da başarılı olunacağına inanılmaktadır. Örneğin “bir lokma bir hırka” anlayışının yanlış uygulandığı ve bu anlayışın Müslümanları ekonomik olarak geri bıraktığı görüşü katılımcıların çoğu tarafından ifade edilmiştir. Banka faizi ve kredisi konusunda katılımcıların büyük bir çekincelerinin olduğu gözlenmiştir. Finansal işlemlerin faizsiz bankacılık yapan katılım bankaları yoluyla yapılması tercih edilen bir sistem olarak görülmektedir.

Mülakat esnasında “ekonomik faaliyetlerinizle dini değerlerinizin çatıştığı durumlarda bunun üstesinden nasıl geliyorsunuz?” biçimindeki soruya da ekonomik faaliyetler esnasında ellerinden geldiğince dini değerleri uygulamaya çalıştıklarını ancak haksız rekabet, vade farkı, çek-senet işlemleri gibi kimi durumlarda piyasanın kurallarını istemeye istemeye uygulamak zorunda kalabildiklerini ifade etmişlerdir. Aksi halde bu piyasada var olmanın imkânsızlıkları dile getirilmiştir.

Yine mülakat sorularından “ekonomik alandaki başarınız/kazancınız hayat tarzınızda, sosyal çevrenizde ve dine bakışınızda değişiklikler oluşturdu mu” biçimindeki soruya katılımcıların çoğu önemli değişikliklerin olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların bir kısmı, kazançlarının artmasıyla daha fazla yardımda bulunduğunu ve zekât verdiğini, çevresinde daha fazla saygın hale geldiğini, çocuklarına daha iyi eğitim imkânı sunabildiğini, tatil başta olmak üzere kimi tüketim alışkanlıklarının değiştiğini, vs. belirtmiştir. Ancak ekonomik başarı sonucunda elde edilen kazanç ile dine bakışı arasında çok fazla bir ilişkinin olmadığını da ifade etmişlerdir.

Anket ve mülakat uygulamalarından elde bulguları genel olarak özetleyecek olursak; inanca sahip bir işadama/girişimci değerlerinden taviz vermeden çok çalışmalı, zenginliği bir düşman olarak değil, hizmet için bir araç görmelidir. Ancak bu sayede hem inanca sahip kesim siyasal ve sosyal olarak güçlü hale gelecektir ve hem de ülke kalkınması sağlanabilecektir.

3. Sonuç Yerine

Denizli’de katılımcıların anket sorularına vermiş oldukları cevaplardan ve derinlemesine yapmış olduğumuz mülakatlardan elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz;

Türkiye’de 1980’li yıllara değin, muhafazakar-dindar kesimler arasında büyük çaplı bir sermayedar grubunun varlığından bahsedemiyoruz. Tersine, bu kesimlerde ticari aktivitelerle uğraşanlar genellikle lise ya da üniversite eğitimi almamış, küçük burjuvazi olarak nitelendirebileceğimiz esnaf, zanaatkar ve tüccar kesimleri. Ancak Denizli örneğinde de görüleceği üzere, 1990 sonrası dönemde dindar kesimler arasında yükselmeye başlayan muhafazakâr iş adamlarının çoğu ya lise ya da üniversite mezunu. Dahası, Denizli’de görüştüğümüz bazı girişimciler çocuklarını ya yurt içinde ya da yurt dışında, genellikle İşletme ya da ilgili oldukları sektöre yönelik alanlarda yüksek lisan ve doktora gönderdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıları büyük bir kısmı (% 60,5) hayatlarının daha önceki dönemlerinde ticaretle ilgili herhangi bir eğitim almadıklarını, yetişmelerinin büyük ölçüde ya kendi aile işletmeleri ya da usta - çırak ilişkisi ve dernekler sayesinde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla, bu veriler bize, Denizli’de muhafazakar kesimler arasında yerleşmiş ve süreklilik arz eden ve gittikçe rasyonelleşen bir girişimcilik kültürünün var olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, MÜSİAD gibi yapıların üyelerine ‘güven’in yanı sıra ticari alanlarda, özellikle girişimcilik kültürü ve iş ahlakı konusunda eğitim hizmeti verdiğini görmekteyiz. MÜSİAD’ın üyelerine yönelik düzenlemiş çeşitli eğitim faaliyetleri ve seminer çalışmaları, geleneksel ‘esnaf İslamı’ndan farklı bir zihniyet biçiminin, yani Homo Islamicus’un üyeleri arasında kabul görmesini ve hakim zihniyet biçimi haline gelmesini sağlıyor.

Denizli’deki girişimcilerin iş ahlakını ve iktisat zihniyetini irdelediğimizde “çok çalışma”, “tutumluluk” gibi “püriten” değerlerin ve çalışma, kazanç ve birikime yönelik her türlü olumlu tutumun var olduğunu görmekteyiz. Yapılan anketlerde ve derinlemesine mülakatlarda, Denizlili girişimciler, sahip oldukları dini değerlerin kendilerini bu dünyada çalışmaya yönelttiğini; çok çalışmanın ve yapılan işte başarılı olmanın dini bir vecibe olarak görülmesi gerektiğini; geçmişte İslam dünyasında çalışmaya ve kazanca yeterince değer verilmediği için Batı karşısında geri kaldığını; İslam’ın kendilerine sunduğu değerlerle zengin olma ve iktisadi başarı arasında bir çelişkinin olmadığını, tersine İslam ahlakına bağlı kaldıkları sürece iktisadi hayatta daha başarılı olunacağını belirtiyorlar. Ayrıca, tüm katılımcılar, zenginliğin ne bir amaç ne de ahiretteki kurtuluşun ve gerçek dindarlığın bir göstergesi olarak yorumlanamayacağı görüşünde. Katılımcıların söylemlerinin, MÜSİAD’ın yayınlarında ve üyelerinin dile getirdiği “Homo Islamicus” anlayışıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmekte: geleneksel anlayışta var olduğu düşünülen ‘bir lokma ve bir hırka’ anlayışı eleştirilmekte ve Müslümanların iktisadi anlamda güçlü olmalarının, özellikle çevrelerindeki yoksul insanlara yardımcı olabilmek için, bir zorunluluk olduğu vurgulanmakta.

Modern koşullarda, ekonomik faaliyetleriyle dini değerleri arasında bir çatışmanın yaşanıp yaşanmadığına yönelik sorularımızda katılımcılar, ekonomik faaliyetler esnasında ellerinden geldiğince dini değerleri bağlı kalmaya çalıştıklarını, ancak haksız rekabet, vade farkı, çek-senet işlemleri gibi kimi durumlarda piyasanın kurallarına uygulamak zorunda kalabildiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar kendileri için en sorunlu konun faiz ve vade farkı konusu olduğunu belirtmişlerdir. Bir çoğu, ticari işlemlerinde mümkün mertebe faiz işlemlerinden kaçınmaya çalıştıklarını ve bankacılık işlemlerini büyük ölçüde özel finans kurumları aracılığıyla yürüttüklerini, ancak zorunlu durumlarda diğer bankaları da kullandıklarını belirtmektedirler. Katılımcıların bir kısmı modern koşullara göre faiz konusunun din uleması tarafından yeniden enflasyon koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Sonuç olarak bakıldığında; 1990 sonrası dindar kesimler arasında yükselmeye başlayan ve büyük ölçüde MÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş olan bu yeni muhafazakâr iş adamlarının çağdaş piyasa ekonomisinde başarılı olmalarının temel nedeni sahip oldukları geleneksel-muhafazakâr değerleri modern rasyonel girişimcilik kültürüyle bütünleştirebilmeleridir. Özoral (2011, s. 121)’a göre bu durum, İslami firma ve işletmelerin “İslami değerleri reddetmeksizin modernlikle bütünleşmesini” temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda “kapitalizm ve İslam arasındaki yüksek düzeydeki uygunluğa” da işaret eder. Bu yüzden, O’na göre, Türkiye’de muhafazakâr-dindar kesimler arasında yaşanan tüm bu süreçleri, özellikle de iktisadi alandaki gelişmeleri “...ahlaki olarak muhafazakâr... ekonomik olarak liberal ve aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak aktif/yenilikçi Müslüman iş adamı modeli” ile ilişkilendirerek açıklamak mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla, diyebiliriz ki, günümüzdeki MÜSİAD üyesi girişimcileri ekonomik aktivitelerinde ve ilişkilerinde başarılı kılan şey sahip oldukları geleneksel-muhafazakâr değerleri modern girişimcilik kültürü ile bağdaştırabilmeleridir. Ancak burada unutulmaması gereken şey, bu bağdaştırma yetenek ya da kabiliyetinin arka planında Türkiye’deki dindar-muhafazakâr kesimlerin çok uzun bir zamandır, en azından 19. yüzyılın başlarından itibaren, modernlikle, özellikle modernliğin tekno-bilimsel unsurlarıyla kurmuş oldukları “esnek” ilişkidir. 1960’lı yıllardan bu yana muhafazakâr-dindar kesimler arasında yükselen ve farklı “motto”lar şeklinde kendini ifade eden söylemler, özellikle Erbakan’ın “Ağır Sanayi Hamlesi” ve 1990’lardan itibaren başta MÜSİAD üyeleri olmak üzere tüm muhafazakâr-dindar girişimcilerin dillerine pelesenk ettikleri “Homo İslamicus” söylemi uzunca bir zamandır modernlikle kurulmuş olan “esnek” ilişkiseliliğin farklı zaman ve dönemlerde farklı tezahür ediş biçimleri olarak görülebilir. Yukarıda da söylendiği gibi, “Ağır Sanayi Hamlesi” bu tekno-bilimsel unsurların altyapısal yönüne vurgu yaparken, “Homo İslamicus” söylemi ise tekno-bilimsel yaklaşımın iktisadi yönünü yansıtır.

KAYNAKÇA

- Berger, B. (1991). The Culture of Modern Entrepreneurship. Brigitte Berger (Ed.). *The Culture of Entrepreneurship* (p.13-32). California: ICS Press.
- Buğra, A. (1998). Class, Culture and State: an Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business association. *Int. J. Middle East Stud.* 3, 521-539.
- Buğra, A. ve Savaşkan O. (2010). Yerel Sanayi be bugünün Türkiye'sinde İş Dünyası. *Toplum ve Bilim*,(118), 92-123.
- Eisenstadt, S. N. (1999). Weber's Analysis of Islam and the Specific Pattern of Islamic Civilization. Toby E. Huff ve Wolfgang Schluchter (Ed.). *Max Weber And Islam* (p. 281-294). London: Transaction Publishers.
- Goitein, S. D. (1968). *Studies in Islamic History and Institutions*. Leiden: BRILL.
- Hershtag, Z. Y. (1975). *The Economic Structure of the Middle East*. Leiden: BRILL.
- Hirschman, A. O. (2007). *Tutkular Ve Çıkarlar*. (Çev. Barış Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kalberg, S. (2011). Introduction to The Protestant Ethic. *The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism* (8-63). New York.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, T. (1997). Islam and Underdevelopment: An Old Puzzle Revisited. *JITE* 153, 41-71.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murat, S. (2008). İş Ahlakı ve İş Uygulamaları. *İGİAD İş Ahlâki Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 67- 80). İstanbul: İGİAD.
- Mutlu, K. (1990). Toplumların Gelişiminde Dini Değer Yağlarının Önemi. *Journal of Islamic Research*, 4 (2), 99-104.
- Navora-yaşın, Y. (2002). Metalar, İslamcılık, Laiklik. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (Ed.). *Kültür Fragmanları* (229-258). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özcan B. G. ve Çokgezen M. (2003). Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies. *World Development* 31(12), 2061-2084.
- Özel, M. (1996). Ekonomi Modern Dünyanın Dinidir. *İzlenim*, (40).
- Özcan, Y. Z. (1995). Is Islam an Obstacle to Development? Evidence to the Contrary and Some Methodological Considerations. *Intellectual Discourse*, 3 (1), 1-22.
- Özoral, B. (2011). *Economic Engagemment Of Religious Ethics In A Global Economy: The Rise Of Islamic Capital In Central Anatolia As A New Economic Power, 1980-Present*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Montreal: McGill University.

- Rahman, F. (1976). *İslamiyet ve İktisadi adalet Meselesi*. (Çev. Y. Ziya Kazıcı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Rodinson, M. (1978). *Islam And Capitalism*. Austin: University of Texas Press.
- So, A. Y. (1990). *Social Change and Development*. London: Sage Publications.
- Schluchter, W. (1996). *Paradoxes of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Şen, M. (2001). *Turkish Entrepreneurs In Central Asia: The Case of Kazakistan and Kyrgyzstan*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: ODTÜ.
- Turner, B. S. (1974). *Weber and Islam*. London: Routledge and Kegan Paul.
- (1984). *Capitalism and Class in the Middle East*, 76-77. New Jersey: Humanities Press.
- Ülgener, S. (1981). *Zihniyet ve Din*. İstanbul: Der Yayınları.
- (1984). *Darlık Buhranları Ve İslam İktisat Siyaseti*. İstanbul: Der Yayınları.
- (1991). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Weber, M. (1946). *From Max Weber*. Gerth, H. and Mills, C. W. (Ed.). New York: Oxford University Press.
- (1978). *Economy And Society 1*, Guenter Roth ve Claus Wittich (Ed.), London: University of California Press.
- (2011). *The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism*. (Çev. Stephen Kalberg). New York: Oxford University Press.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami Burjuvazi: Türkiye Modeli*. (Çev. Melike Işık Durmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.

**THE WORK ETHICS OF THE MÜSİAD MEMBER
ENTREPRENEURS IN THE MODERN ECONOMIC LIFE: THE
CASE OF DENİZLİ**

Abstract: Until the 1990s, there had not been any bourgeoisie class among conservative – religious members of Turkish Society. Rather, it could be claimed that until the 1980’s both the tradesman and ‘traditional merchants’ had been the essential economic actors among the conservative –religious groups of Turkish society, especially in the traditional cities of central Anatolia. From 1990 onwards, there has been a rise of a new religious bourgeoisie or entrepreneurs, named as “Anatolian Tigers” or “Islamic Capital”, in the peripheral regions of Turkey, especially in such cities as Konya, Kayseri, Yozgat, Denizli and Gaziantep. Afterwards, in line with these developments, there has been a rising concern among the Turkish and Western academicians about the socio-economic factors which were considered as crucial for the development of this newly rising religious bourgeoisie in Turkish society. Previous academic studies were mostly on the nature of the relationship between the state and the big businesses in Turkish society. In contrast to

the religious identities of the newly emerging entrepreneurs, most of them are the members of a far more secularly oriented business association, that is MÜSİAD. This study aims to evaluate the relationship between the traditional values of the conservative entrepreneurs of Denizli, and their economic activities performed in the modern market conditions after discussing the problem of the relationship between Islam, Capitalism, and work ethics. In other words, this study aims to evaluate how and through which ways these entrepreneurs harmonize their conservative values with their modern economic activities. This fieldwork was conducted in 2010 to the entrepreneurs of Denizli, most of which were the members of the MÜSİAD. The main thesis of this study is as follows: the success of the conservative entrepreneurs in Turkey, as observed in the case of Denizli, results from their ability to integrate their traditional – conservative values with the rational culture of modern entrepreneurship.

Keywords: Entrepreneurship, Work Ethics, Conservative Entrepreneurs, Islam and Capitalism.